

Таїсія КОНЬКОВА,
психолог, спеціаліст I категорії;
Наталія ГРЕЧКО,
вчитель початкових класів вищої категорії
(Харківська ЗОШ № 157)

Використання діагностичних методик педагогами початкової школи

Кожна дитина – індивідуальність, вона потребує диференційованого, особисто орієнтованого та індивідуалізованого підходу. Адже початкова школа – це пора, коли закладається фундамент усього подальшого шкільного життя учня.

Очевидно, що в сучасній школі діагностика та подолання окремих ознак дезадаптації учнів не можуть бути виключною прерогативою психолога, а мають увійти складовою у безпосередню діяльність самого вчителя. Тільки спільними зусиллями педагога та практичного психолога можна сподіватись на успіх в оволодінні навчальною програмою. Нижче пропонуємо кілька діагностичних методик, які, на наш погляд, можуть використовувати у своїй роботі педагоги початкової школи.

Адаптація дитини до школи – досить тривалий процес. Зазвичай не день, не тиждень потрібні для того, щоб маленький учень призвичаївся до школи по-справжньому, адаптаційний період може тривати від двох до шести місяців. Головна роль у створенні сприятливого психологічного клімату в класі, поза сумнівом, належить класному керівникові. Йому треба постійно працювати над підвищенням рівня навчальної мотивації, щоб дитина хотіла йти до школи, прагнула отримувати знання. Класний керівник має створювати для учня ситуації успіху на уроці, в спілкуванні з однокласниками. Не всі діти знайомі з правилами поведінки в школі. Тому на перших порах вимоги класного керівника можуть викликати природний опір, негативні емоційні реакції. Певну трудність викликає орієнтування в школі дити, поки вона не стане звичним місцем для навчання та спілкування. Першокласникам належить познайомитися та побудувати стосунки з однокласниками. Класний керівник може значною мірою пом'якшити й прискорити процес адаптації першокласників до початкової школи. Для цього необхідно діагностувати дітей та виявити тих, хто має низький рівень адаптації та провести профілактичну позакласну роботу з подолання дезадаптації дітей у школі та залученню їх у колектив. У таблиці подано 9 показників адаптації першокласників до школи та рівні їх прояву: настрої дитини (7 рівнів); контакти з однолітками (6 рівнів); пізнавальна активність (5 рівнів); дисципліна (6 рівнів); реакції агресії, гніву (6 рівнів); страх (5 рівнів); рухова активність на перерві (4 рівні); загальне самопочуття (5 рівнів); успішність (4 рівні). Вчитель вибирає найхарактерніший для дитини рівень прояву в кожному з 9 показників адаптації. Порядковий номер рівня – це і є бал. Бали підсумовуються, і за ними визначається рівень адаптації.

Діагностика ставлення першокласника до школи (за Александровою А.Є.)

Прізвище, ім'я дитини _____
Дата народження _____ Вік _____
Школа № _____ Клас _____ Дата _____

№ рівня показника адаптації	Показники адаптації та характеристики їх різних рівнів	Обраний рівень показника адаптації	Примітка
1	2	3	4
Настрій дитини			
1	Настрій стабільний, емоційно врівноважений		
2	Епізодичні прояви зниження настрою		
3	Легка депресія, з якої дитина виходить у разі цікавих завдань		
4	Млявість, неухважність		
5	Загальмованість, істерія, плач		
6	Вираження негативного ставлення до школи		
7	Повне небажання йти в школу		
Контакти з однолітками			
1	Легко і впевнено входить у колектив		
2	Активно шукає і встановлює контакти з однолітками		
3	Ініціативи у встановленні контактів не проявляє, але за нагоди висловлює готовність "співпрацювати" з однолітками		
4	Боязкий, малоініціативний вибірково у спілкуванні		
5	Не підтримує соціальних контактів		
6	Замкнутий, недовірливий, прагне ізолюватися від однолітків		
Пізнавальна активність			
1	На уроках виявляє активність та інтерес		
2	Відвідує всі уроки без примусу		
3	Виявляє вибірково інтерес до певних уроків і залишається байдужим до інших		
4	Навчається без очевидного бажання		
5	Не виявляє інтересу до навчання		
Дисципліна			
1	З особливою ретельністю і старанністю виконує всі вимоги вчителя		
2	Виконує практично всі вимоги вчителя, старанний, мало відволікається		
3	Намагається йти в ногу з класом, але це не завжди вдається через незібраність		

1		2	8	4
4	Вимоги вчителя виконує неохоче			
5	На уроках часто відволікається			
6	Ігнорує вимоги вчителя			
Реакції агресії, гніву				
1	Гнів проявляє рідко, коли виникає необхідність, агресія відсутня			
2	Гнів практично відсутній через характерологічні особливості			
3	Гнів відсутній у зв'язку з пригніченим настроєм			
4	Гнів відсутній абсолютно, дитина не може постояти за себе			
5	Не завжди мотивовані прояви агресії щодо однолітків			
6	Виразні й непоодинокі прояви агресії щодо однолітків і навіть учителів			
Страх				
1	Страх відсутній			
2	Епізодично боязка, сором'язлива, знічена			
3	Боязка, сором'язлива, легко знічується			
4	Зазначені риси яскраво виражені			
5	У разі вираженої тривоги і невпевненості шукає захисту вчителя			
Рухова активність на перерві				
1	Дитина рухлива, активна			
2	Рухова активність дуже висока і проявляється в галасливих розвагах, витівках			
3	Рухова активність низька			
4	Рухова активність завжди низька			
Загальне самопочуття				
1	Не скаржиться, відчувається бадьорою			
2	Не скаржиться, але після уроків виникає почуття втоми			
3	Періодично скаржиться на нездужання			
4	Скарги мають стійкий характер			
5	Прояв невротичних розладів			
Успішність				
1	Хороша			
2	Хороша/задовільна			
3	Задовільна			
4	Задовільна/незадовільна			

Визначення рівня адаптації

Оцінка ситуації	Бали	Рівні адаптації
Сприятлива	9–17	Високий
Умовно сприятлива	18–24	Середній
Несприятлива	25 і вище	Низький

Дітей, які мають низький рівень адаптації, можна віднести до "групи ризику". На дитину "групи ризику" заповнюється діагностичний бланк.

Діагностичний бланк

Прізвище, ім'я дитини _____
 Дата народження _____ Вік _____
 Школа № _____ Клас _____
 Дата _____

Труднощі шкільної адаптації

1. У поведінці _____
2. У навчальній діяльності _____
3. Спостерігаються ознаки схильності дитини до порушення здоров'я (відповідне підкреслити): тривожність, висока стомлюваність, дратівливість, надмірна неуважність, відволікання, непосидючість, розгальмування, загальмованість, образливість, плаксивість, упертість, войовничість, агресивність, рухове занепокоєння, головні болі, поганий апетит, нав'язливі звички (гризе нігті та ін.).
4. Скарги з боку батьків (відповідне підкреслити): надмірна втома після школи; недосипання; порушення сну; страх темряви; самотність; непослух; конфліктність; безпричинне підвищення температури; поганий апетит; нудота; заколисування у транспорті; важко переносить різкі звуки, спеку, духоту, холод; пітливість; алергічні реакції; нічне нетримання сечі; інші скарги.

Загальні відомості про сім'ю та умови життя дитини

1. Тип сім'ї (повна, неповна) _____
2. Батьки дитини (прізвище, ім'я, по батькові, освітній рівень, професія, місце роботи)
 мати _____
 батько _____
3. Кількість дітей у сім'ї, їхній вік _____
4. Наявність інших членів сім'ї _____
5. Матеріальні умови життя родини _____
6. Житлові умови _____
7. Наявність у дитини місця для занять та відпочинку _____

Характер внутрішньосімейних стосунків (сприятливі, несприятливі, джерела останніх).

Інформація про дітей з низьким рівнем адаптації та у проблемних сім'ях може бути передана класним керівником шкільному психологу, який на підставі даних зв'язується (з допомогою класного керівника) з батьками дитини, проводить консультативну роботу та (за потреби і за згодою батьків) індивідуальну корекційно-розвивальну роботу з дитиною. У найважчих випадках психолог має змогу направити батьків до психолого-медико-педагогічної консультації, де вони зможуть отримати не тільки психолого-педагогічні рекомендації з подолання дезадаптації дитини, а й кваліфіковану медичну допомогу.

Досвід застосування наступної методики вчителями у педагогічній практиці засвідчив її доцільність і високу інформативність щодо вивчення учнів упродовж усього періоду навчання у 1–4 класах.

Методика визначення типів труднощів у першокласників, розроблена О.Л.Венгером та М.Р.Гінзбургом

Запитання для вчителя.

1. Чи мають для дитини значення похвала або докір учителя?
 (Ні – 0, не дуже важливо – 1, велике значення – 2).
2. Чи багато в дитини друзів у класі?
 (Більше, ніж в інших – 0, середньо – 1, майже немає – 2, зовсім немає – 3).
3. Як їй більше подобається відповідати – біля дошки чи з місця?
 (Біля дошки – 0, однаково – 1, з місця – 2).
4. Чи прагне бути на очах?
 (Ні – 0, не дуже важливо – 1, дуже прагне – 2).

5. Чи намагається поділитися своїми переживаннями з іншими дітьми або з дорослими? (Ні – 0, іноді – 1, так – 2).

6. Яким ролям у грі віддає перевагу? (Командним – 0, немає переваги – 1, другорядним – 2).

7. Чи любить демонструвати знання? (Ні – 0, іноді – 1, так – 2).

8. Чи намагається чимось виділитись у класі? (Ні – 0, не дуже – 1, так – 2).

9. Чи прагне навчитись того, чого раніше не вміла, не знала? (Так – 0, не дуже – 1, ні – 2).

10. Чи виконує вимоги вчителя? (Так – 0, середньо – 1, ні – 2).

11. Чи добре розвинений самоконтроль? (Так – 0, середньо – 1, ні – 2).

12. Чи часто припускається помилок через неухважність? (Ні – 0, середньо – 1, так – 2).

13. Чи має труднощі у розумінні завдань, текстів? (Ні – 0, зрідка – 1, так – 2).

14. Чи має труднощі у запам'ятовуванні матеріалу? (Ні – 0, зрідка – 1, так – 2).

15. Наскільки швидко працює?

(Не повільніше за інших – 0, повільніше за інших – 1, значно повільніше за інших – 2).

16. Наскільки активна рухливість?

(Нормальна – 0, висока – 1, надто висока, не може й хвилини всидіти на місці – 2).

17. Наскільки висока втомлюваність? (Не вища, ніж в інших – 0, вища, ніж в інших – 1, набагато вища, ніж в інших – 2).

Результати відповідей необхідно оформити так, як це показано в табл. 1, 2.

Таблиця 1. Результати відповідей у класі.

№ п/п	Прізвище та ім'я учня	Оцінка в балах відповідей на кожне запитання																
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1.																		
2.																		
3.																		
В середньому за списком класу (групи)																		

Таблиця 2. Типи особистісних труднощів у дітей.

№ п/п	Прізвище та ім'я учня	Підвищена тривожність	Демонстративність	Несформованість навчальної діяльності	Неврологічні порушення
		(1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12)	(1, 3, 4, 5, 6, 7, 8)	(1, 9, 10, 11, 12, 13, 14)	(2, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17)
1.					
2.					
3.					

Для інтерпретації результатів опитувальника, встановлення причин виявлених ознак дезадаптації та проведення подальшої корекційно-розвивальної роботи педагогу важливо співпрацювати зі шкільним психологом.

Наступна інформація про індивідуально-психологічні особливості дітей, які слід враховувати вчителю, допоможе зрозуміти причини труднощів адаптації та побудувати оптимальну стратегію взаємодії з учнем.

ГІПЕРАКТИВНА ДИТИНА (дефіцит активної уваги, рухове розгальмування, імпульсивність).

Можливі причини: генетичні фактори; особливості функціонування головного мозку; пологові травми; інфекційні захворювання дитини в перші місяці життя тощо.

Критерії.

Дефіцит активної уваги.

1. Непослідовна, їй важко довго утримувати увагу.
2. Не слухає коли до неї звертаються.
3. З ентузіазмом береться за завдання, але так і не закінчує його.
4. Зазнає труднощів у самоорганізації.
5. Часто губить речі.
6. Уникає нудних завдань і які потребують розумових зусиль.
7. Часто буває забудькуватою.

Рухове розгальмування.

1. Постійно крутиться.
2. Виявляє ознаки занепокоєння (тарабанить пальцями, совається на стільці, бігає, кудись залазить).
3. Спить значно менше, ніж інші діти, навіть у ранньому дитинстві.
4. Дуже балакуча.

Імпульсивність.

1. Починає відповідати, не дослухавши запитання.
2. Не здатна дочекатися своєї черги, часто втручається, перериває.
3. Погано зосереджує увагу.
4. Не може чекати винагороди (якщо між дією і винагородою є пауза).
5. Не може контролювати і регулювати свої дії. Поведінка слабо керована.
6. При виконанні завдань поводить по-різному і показує дуже різні результати.

Рекомендації.

Постійні окрики, зауваження, погрози покарання не поліпшують поведінку гіперактивної дитини. У роботі з цією дитиною потрібно:

1. Працювати на початку дня, а не ввечері.
2. Зменшити робоче навантаження.
3. Поділяти роботу на короткі періоди, які часто повторюються.
4. Використовувати фізкультхвилинки.
5. Бути драматичним, експресивним педагогом.
6. Знизити вимоги до акуратності на початку роботи, щоб сформувати почуття успіху.
7. Посадити дитину під час занять поруч з дорослим.
8. Використовувати тактильний контакт (елементи масажу, дотику, погладження).
9. Домовлятися з дитиною про певні дії заздалегідь.
10. Давати короткі, чіткі і конкретні інструкції.
11. Використовувати гнучку систему заохочень і покарань.
12. Заохочувати дитину одразу ж, не відкладаючи на майбутнє.
13. Давати дитині можливість вибору.

14. Залишатися спокійним. Немає холоднокривності – немає переваги.

АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА ДИТИНИ (мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам і правилам існування людей (у суспільстві; відображення внутрішнього дискомфорту, невміння адекватно реагувати на події, що відбуваються навколо неї).

Можливі причини: деякі соматичні захворювання чи захворювання головного мозку; виховання в родині, характер покарань з боку батьків.

Критерії агресивності у дитини.

1. Часто втрачає контроль над собою.
2. Сперечається, лається з дорослими.
3. Відмовляється дотримуватися правил.
4. Часто навмисне дратує людей.
5. Часто звинувачує інших у своїх помилках.
6. Буває сердитою і відмовляється щось зробити.
7. Часто заздрісна, мстива.
8. Чуттєва, дуже швидко реагує на оточення (дітей і дорослих), що нерідко дратують її.

Припустити, що дитина агресивна, можна лише у тому випадку, якщо упродовж не менше шести місяців в її поведінці проявлялися хоча б чотири з восьми перерахованих ознак.

Дитині, в поведінці якої спостерігається велика кількість ознак агресивності, потрібна допомога психолога або лікаря. Крім того, з метою виявлення агресивності у дитини в групі дитячого садка або в класі можна використати спеціальну анкету, розроблену для вихователів (Лаврентьєва Г. П., Титаренко Т. М., 1992).

Критерії агресивності у дитини (Анкета).

1. Часом здається, що в неї вселився злий дух.
2. Вона не може промовчати, коли чимось невдоволена.
3. Коли хтось заподіює їй зло, вона обов'язково намагається відплатити тим самим.
4. Іноді їй без будь-якої причини хочеться вилятися.
5. Буває, що вона із задоволенням ламає іграшки, щось розбиває, патрає.
6. Іноді вона так наполягає на чомусь, що оточення втрачає терпіння.
7. Буває не проти подразнити тварин.
8. Перевпевнити її важко.
9. Дуже гнівається, коли їй здається, що хтось над нею жартує.
10. Іноді спалахує бажання зробити щось погане, що шокує оточення.
11. У відповідь на звичайні розпорядження прагне зробити все навпаки.
12. Часто не за віком буркотлива.
13. Сприймає себе як самостійну і рішучу.
14. Любить бути першою, командувати, підпорядковувати собі інших.
15. Невдачі викликають сильне роздратування, бажання знайти винних.
16. Легко свариться, вступає у бійку
17. Намагається спілкуватися з молодшими і фізично слабшими.

18. Нерідко спостерігаються напади похмурої дратівливості.

19. Не зважає на однолітків, не поступається, не ділиться.

20. Упевнена, що будь-яке завдання виконає краще за всіх.

Позитивна відповідь на кожне запропоноване твердження оцінюється 1 балом.

Висока агресивність – 15–20 балів, середня агресивність – 7–14 балів, низька агресивність – 1–6 балів.

Ми наводимо ці критерії для того, щоб вихователь або учитель, виявивши агресивну дитину, надалі зміг виробити свою стратегію поведінки з ним, допоміг їй адаптуватися в дитячому колективі.

Рекомендації. Працюючи з агресивною дитиною, потрібно:

1. Бути уважним до потреб дитини.
2. Демонструвати модель неагресивної поведінки.
3. Бути послідовним у покараннях, карати за конкретні вчинки.
4. Покарання не повинні принижувати дитину.
5. Навчати прийнятних способів вираження гніву.
6. Давати дитині виявляти гнів безпосередньо після фрустраційної події.
7. Навчати розпізнавати власний емоційний стан і стан оточення.
8. Розвивати здатність до емпатії.
9. Розширювати поведінковий репертуар дитини.
10. Відпрацьовувати навички реагування у конфліктних ситуаціях.
11. Учити брати відповідальність на себе.

Тривожна дитина (якщо стан тривоги повторюється часто й у різних ситуаціях: під час відповіді біля дошки, спілкування з незнайомими дорослими тощо).

Можливі причини: порушення взаємин між батьками і дітьми, авторитарний стиль батьківського виховання, авторитарний стиль роботи вчителя, перевантаження організму дитини навчанням, завищені вимоги, постійне порівнювання її з іншими дітьми, розлучення батьків, висока тривожність учителя чи батьків, невроз або інші психічні розлади.

З метою виявлення тривожної дитини можна використати опитувальник (Лаврентьєва Г.П., Титаренко Т.М., 1992).

Ознаки тривожності.

1. Не може довго працювати, не стомлюючись.
2. Їй важко зосередитись на чомусь.
3. Будь-яке завдання викликає зайве занепокоєння.
4. Під час виконання завдань дитина дуже напружена, скута.
5. Бентежиться частіше ніж інші.
6. Часто говорить про напружені ситуації.
7. Як правило, червоніє в незнайомій ситуації.
8. Скаржиться, що їй сняться страшні сни.
9. Руки в неї зазвичай холодні і вологі.
10. Нерідко буває розлад шлунка.
11. Сильно пітніє, коли хвилюється.

12. Поганий апетит.
13. Спить неспокійно, погано засинає.
14. Полохлива, багато що викликає в неї страх.
15. Зазвичай неспокійна, легко засмучується.
16. Часто не може стримати сліз.
17. Погано переносить чекання.
18. Не любить братися за нову справу.
19. Невпевнена в собі, у своїх силах.
20. Боїться труднощів.

Сума кількості позитивних відповідей покаже загальний бал тривожності.

Висока тривожність – 15–20 балів, середня – 7–14 балів, низька – 1–6 балів.

Рекомендації.

1. Працюючи з тривожною дитиною, уникайте змагань і видів робіт, що враховують швидкість.
2. Не порівнюйте дитину з оточенням.
3. Частіше використовуйте тілесний контакт, вправи на релаксацію.
4. Сприяйте підвищенню самооцінки дитини, частіше хваліть її, але так, щоб вона знала, за що ви її хвалите.
5. Частіше звертайтеся до дитини на ім'я.
6. Демонструйте зразки впевненої поведінки, будьте в усьому прикладом для дитини.
7. Не ставте до дитини завищених вимог.
8. Будьте послідовні у вихованні.
9. Намагайтеся робити дитині якнайменше зауважень.
10. Використовуйте покарання лише в крайніх випадках.
11. Не принижуйте дитину, караючи її.

Аутична дитина (аутизм – крайня форма порушення контактів, відхід від реальності у світ власних переживань).

Можливі причини: порушення внутрішньоутробного розвитку і хвороби раннього дитинства, мозкові дисфункції, порушення біохімічного обміну.

Критерії.

1. Уникає спілкування.
2. Від колективної гри відмовляється, віддаючи перевагу грі на самоті.
3. Любить дотримуватися ритуалів.
5. Ні до кого не звертається з прямими запитаннями.
6. Ухиляється від прямих відповідей на запитання, звернені до неї (часто вона навіть їх не чує).
7. У спілкуванні не використовує міміку та жести.
8. Пізніше за інших дітей вчиться вдягатися, роздягатися.

Рекомендації.

1. Приймати дитину такою, якою вона є.
2. Орієнтуватися на інтереси дитини.
3. Дотримуватися певного режиму і ритму життя дитини.

4. Дотримуватися щоденних ритуалів (вони гарантують безпеку дитини).

5. Навчитися вловлювати найменші вербальні та невербальні сигнали дитини, що свідчать про її дискомфорт.

6. Частіше відвідувати групу чи клас, де займається дитина.

7. Якнайчастіше розмовляти з дитиною.

8. Забезпечити комфортну атмосферу для спілкування і навчання.

9. Терпляче пояснювати дитині зміст її діяльності, використовуючи чітку наочну інформацію (схеми, карти тощо).

10. Уникати перевтоми дитини.

Таким чином плідна співпраця шкільного психолога і класного керівника уже з перших днів перебування дитини в школі дає можливість розглядати дитину з різних ракурсів. Для створення “банку даних” рекомендуємо на кожну дитину заповнити так званий екран-таблицю.

ЕКРАН

інтелектуального розвитку дитини та її психологічного стану

Учень	Індивідуально-психологічні особливості	Інтелектуальний розвиток	Мотивація, адаптація	Темп роботи	Спосіб сприйняття матеріалу

Звичайно, цю публікацію не потрібно розглядати як спробу вичерпного розкриття теми. Скоріше це спроба привернути увагу педагогів до проблеми використання окремих діагностичних методик у своїй роботі, звісно у тісній співпраці зі шкільним психологом та зважаючи на те, що професійні психодіагностичні методики придатні до використання тільки психологом. Сподіваємось, що наша інформація разом із додатковими джерелами, наданими в переліку літератури, буде корисною більшою чи меншою мірою кожному педагогу, котрий працює у початковій школі.

Література

1. *Захаров А. И.* Как помочь нашим детям избавиться от страха / А. И. Захаров. – СПб., 1995.
2. *Зинкевич-Евстегнеева Т. Д., Невеич Н. А.* Как помочь особому ребенку. – Спб., 1998.
3. *Ілляшенко Т. Д.* Чому їм важко вчитися? / Т. Д. Ілляшенко. – Київ, Початкова школа, 2003.
4. *Проскура О. В.* Психологічна підготовка вчителя до роботи з першокласниками / О. В. Проскура. – К. : Освіта, 1993.
5. *Турищева Л. В.* Увага! Особливі діти / Л. В. Турищева. – Харків : Основа, 2012.
6. *Учбова діяльність молодшого школяра: діагностика та корекція неблагополучностей / за ред. Гільбуха Ю. З., серія "Учитель і психодіагностика" № 13, Київ, 1994.*

